

Володимир Кобрин
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

Погляди Миколи Івановича Козюбри стосовно новітнього українського конституціоналізму

Кожен період історії дарує нам сильних постатей, які стають рушійною силою змін та визначають вектори розвитку у тій чи іншій галузі на десятиліття вперед. Саме такою непересічною постаттю був для всіх нас Микола Іванович Козюбра — науковець, суддя, вчитель, метр, легенда, колега, друг, побратим у боротьбі за цінності верховенства права та незалежної Української держави. Потрібно ще чимало часу, щоб сповна усвідомити науковий спадок великого вченого, але вже сьогодні ми відчуваємо як осиротіла та збідніла українська наукова правнича спільнота. Водночас залишаються неймовірно теплі спогади про миті спілкування з Миколою Івановичем. Його доброта, мудрість, далекоглядність, простота і чистота людських стосунків, наставництво і підтримка, вміння ввести дискусію, чути і прислухатися до думки інших залишаються в пам'яті на все життя та стимулюють до нових наукових роздумів.

У своїх численних працях М. Козюбра неодноразово зачіпав питання конституціоналізму, його сутності, класифікації основних типів і моделей, генези формування, проблем реалізації та становлення в Україні.

Першим, на що хочеться звернути увагу, є принципова позиція М. Козюбри щодо різновидів конституціоналізму, серед яких учений переконливо доводить неможливість виокремлення так званої «радянської моделі конституціоналізму» через фактичну відсутність у Союзі принципів розподілу влади, ідеологічного та політичного плюралізму, верховенства права, прямої дії конституції, і що найгірше, переконаності, що невідчужувані права людини даровані державою¹.

Звертає М. Козюбра увагу і на те, що «бездоганних, ідеальних текстів конституцій у світі не існує, і Конституція України не є винятком»². На переконання вченого, «...певні суперечності, не зовсім чіткі формулювання та деякі інші вади, властиві тексту Конституції, могли бути зняті шляхом тлумачення відповідних конституційних положень Конституційним Судом України (звичайно, за умови його політичної незаангажованості), як це має місце у країнах із міцними традиціями конституціоналізму...»³. Для прикладу надважливим сьогодні було б рішення Конституційного Суду України

¹ Конституційне право: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри; Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер, М. І. Козюбра, О. М. Лисенко, А. А. Мелешевич. Київ: Ваіте, 2021. С. 36.

² Там само. С. 38.

³ Козюбра М. І. Конституційний ідеалізм та конституційний нігілізм як прояви дефіциту правової культури. *НаУКМА. Юридичні науки*. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 53. С. 4.

щодо тлумачення положень ст. 4 Конституції України про єдине громадянство, адже 16 січня 2026 р. набирають чинності зміни до Закону України «Про громадянство України», які запроваджують інститут множинного громадянства⁴.

Актуальною і сьогодні залишається думка вченого, висловлена з нагоди десятої річниці прийняття Конституції України майже двадцять років тому, про те, що «...на жаль, традиції “візантизму”, коли за фасадом благопристойних юридичних форм розквітають різного роду інтриги, підклимна боротьба еліт, застосування методів війни проти тих, “хто не з нами”, відверте нехтування вимогами закону тощо, виявилися у нашому суспільстві досить сильними. Більше того, в останні роки масштаби правового, зокрема конституційного, нігілізму значно зросли, особливо у верхніх ешелонах влади»⁵. Сьогодні цей конституційний нігілізм трапляється все частіше і дуже часто питання конституційності підміняється питанням доцільності і прикривається умовами правового режиму воєнного стану.

Ще в далекому 2010 р. науковець застерігав, що «...брутальний конституційний нігілізм, який пронизує практично всі структури влади, особливо її верхні ешелони, може призвести до величезного розриву між юридичною конституцією, тобто її офіційним текстом, і фактично існуючою конституційною реальністю»⁶.

Дуже цінними для майбутніх поколінь правників є думки М. Козюбри про причини випробувань, які випали на долю українського конституціоналізму у його новітній історії, зокрема:

- «брак належного практичного досвіду державотворення і відповідно конституцієтворення з огляду на тривалий розвиток українського народу як “недержавного народу”»;
- суттєві особливості національної правової системи України, якщо порівняти з іншими правовими системами, що належать до сім’ї континентального права. Хоч основи правової, зокрема конституційної традиції України формувалися здебільшого під впливом євроатлантичної, а не особливої “російської”, “євроазійської” чи “східно-християнської” цивілізації, було б перебільшенням говорити про нинішню цивілізаційну однорідність правової системи України (особливо рівня правової свідомості й правової культури, стилю правового мислення тощо). Перебування її частин у складі різних імперій суттєво позначилося на її нинішньому стані;
- брак справжньої національної еліти, спроможної до глибокого усвідомлення й внутрішнього сприйняття найліпших надбань сучасного конституціоналізму, духовних і державотворчих цінностей українського народу як запоруки побудови успішної демократичної та правової держави;
- наявність цивілізаційних відмінностей між різними регіонами України і як наслідок — відсутність єдиного бачення стратегічних напрямів і перспектив розвитку Української держави та її правової системи;

⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України: Закон України від 18 червня 2025 р. № 4502-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text>

⁵ Козюбра М. 10 років дії Конституції України: проблеми і перспективи. *Вибори та демократія*. 2006. № 2. С. 23.

⁶ Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 9.

- брак політичної волі до проведення ефективних економічних, правових і політичних реформ, спрямованих на втілення у вітчизняну практику здобутків європейської та світової цивілізації;
- агресія Росії проти України тощо»⁷.

Погоджуючись із більшістю виділених ученим причин, дозволю собі зазначити, що тези про брак справжньої національної еліти та наявність цивілізаційних відмінностей між різними регіонами України потребують додаткового роз'яснення.

Насправді національна еліта на початку 90-х років була і завдяки цій еліті, яка була в меншості, ми здобули Незалежність України. Проблема була в советизованих громадянах, які були не готові на виборах підтримувати національно-патріотичні сили. До цього варто додати, що поставторитарне, посттоталітарне суспільство жило ідеями президенталізму та віри в месіанство однієї людини, замість того щоб з самого початку відроджувати й утверджувати парламентаризм в Україні.

З М. Козюброю можна погодитися в частині того, що еліти, «спроможної до глибокого усвідомлення й внутрішнього сприйняття найліпших надбань сучасного конституціоналізму» було кількісно мало, з огляду на політику недопуску в часи советського поневолення до здобуття вищої освіти, особливо на гуманітарних спеціальностях.

Щодо відмінностей між різними регіонами України можна сказати, що вони є, були і будуть. Історичні, культурні, соціальні, мовні, релігійні, звичаєві відмінності продиктовані перебуванням українських земель під владою різних імперій. Але, як показала новітня історія нашої держави, від голосування на референдумі 1 грудня 1991 р. до об'єднання навколо ідеї захисту держави в лютому 2022 р. цивілізаційних відмінностей між регіонами України не має. Жителі різних куточків нашої держави, незважаючи на наведенні вище відмінності, належать до «західноєвропейської» цивілізації та не хочуть себе ідентифікувати з «азійсько-російсько-візантійсько-монгольськими» засадами функціонування суспільства та держави.

Водночас, на жаль, і сьогодні можемо спостерігати бажання окремих представників влади керуватися старими советськими підходами в процесі її реалізації. М. Козюбра свого часу зазначав, що «як не сумно це усвідомлювати, попередні радянсько-азійські традиції виявляються сильнішими за декларовану відданість європейським і загальноцивілізаторським цінностям. Їх офіційне закріплення у Конституції та низці законів не перетворило ці цінності на невід'ємну складову свідомості нинішнього вітчизняного політикуму, на внутрішню потребу послідовно дотримуватись їх у своїй повсякденній діяльності. Європейські цінності зазвичай залишаються виключно зовнішнім атрибутом “європейськості”, респектабельним фасадом. Проголошуючи гасла верховенства права і правової держави, у своїх практичних діях влада продовжує опиратися на попередню, звичну для неї філософію – філософію подвійних стандартів»⁸.

⁷ Конституційне право: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри; Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер, М. І. Козюбра, О. М. Лисенко, А. А. Мелешевич. Київ: Ваїте, 2021. С. 37.

⁸ Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 10.

Навіть після зміни влади у 2019 р., учений наголошував, що «прикро, але цю ж “візантійську” традицію продовжує нова українська влада. Принаймні, перші її кроки дають підстави це констатувати. Складається враження, що нинішня українська влада у ставленні до Конституції України мало чим відрізняється від попередніх. Як і її попередники, вона розпочала свою діяльність із чергової “конституціонади” — намагання підлаштувати текст Основного Закону під своє, власне її бачення, створюючи для цього відповідні дорадчі органи при Президентові України, назви яких змінюються — конституційна рада, конституційна асамблея, конституційна комісія, робоча група з підготовки пропозицій щодо внесення змін до Конституції, а сутність (мета) залишається незмінною — створити видимість залучення до процесу внесення змін до Основного Закону широкого кола науковців і представників громадськості. Насправді ж, як підтверджує власний досвід участі у таких органах М. Козюбри, вони виконували і продовжують виконувати переважно “декоративну” функцію. Законопроекти про внесення змін до Конституції України готувалися (за незначними винятками) і продовжують готуватися не у вказаних дорадчих органах, а у владних кабінетах. Зауваження фахівців, незважаючи на їхню аргументованість, здебільшого не беруться до уваги»⁹.

Повертаючись до проблеми конституційного нігілізму, учений пов’язував її з проблемою конституційного ідеалізму, зокрема і щодо одвічної проблематики змін до Конституції України чи ухвалення нового Основного Закону. М. Козюбра у цьому випадку застерігає, що «навіть якщо зміни до тексту Основного Закону вносяться з благородними намірами — його поліпшення, помилково вважати, що такі зміни стануть запорукою швидких позитивних змін в українському суспільстві, а тим паче панацеєю від усіх існуючих у ньому негараздів. Конституційний ідеалізм, тобто схильність до перебільшення значення певних конституційних формулювань чи нововведень, приписування їм здатності радикально змінювати ситуацію в країні, безвідносно до готовності суспільства загалом й особливо його політичних еліт до таких змін, як і традиційний, на жаль, для України правовий, зокрема конституційний, нігілізм — неповажне ставлення до права, закону й Конституції, незважаючи на їхню, здавалося б, різновекторну спрямованість, насправді є двома сторонами “однієї медалі” — дефіциту політичної і правової культури, деформованої правосвідомості й непрофесіоналізму, який інколи межує з дилетантством»¹⁰.

Звідси дороговказом розуміння сутності конституціоналізму, який потрібно передавати і наступним поколінням правників є позиція М. Козюбри про те, що «Конституція — це хоч і надзвичайно важливий, необхідний атрибут конституціоналізму, проте лише засіб для його утвердження. Конституціоналізм стає реально функціонуючим, коли цінності й положення Конституції послідовно та неухильно реалізуються у практичній діяльності органів публічної влади та їхніх посадових осіб, громадських об’єднань, підприємств, установ і організацій,

⁹ Козюбра М. Взаємозв’язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 92, 95.

¹⁰ Там само. С. 94.

зрештою — у поведінці громадян, тобто тоді, коли встановлюється міцний конституційний правопорядок»¹¹.

Свого часу ми зазначали, що «слабка конституційна просвіта громадян України породжує цілий спектр проблем, які явно лежать на поверхні, але які держава не поспішає вирішувати.

По-перше, слабке розуміння конституційних цінностей, які закладені в тексті Конституції України, що призводить до бажання, у великої частини громадян України, сильної влади, повернення до радянського минулого, так званої стабільності та порядку за рахунок порушення прав людини.

По-друге, викривлене та спотворене розуміння історії України, особливо новітнього періоду її розвитку, яке проявляється у неоднозначному і неправильному трактуванні подій трьох революцій (Революції на граніті, Помаранчевої революції, Революції Гідності), конституційного процесу підготовки і прийняття Конституції України (1991–1996 рр.), конституційних криз і конфліктів (2000, 2004, 2007, 2010 та 2014 рр.), проведених конституційних реформ (2004, 2014 рр.) тощо.

По-третє, нав'язаний, з одного боку, ззовні стереотип про державу та владу, яка є чужою для українського народу, яка нездатна належним чином забезпечити його потреби та інтереси. З другого боку, пропагандистська риторика про Україну як “недодержаву”, про нездатність українців здійснювати керівництво власним народом, про потребу в зовнішньому управлінні державою»¹². Частину цих проблем вдалося подолати, частина залишається актуальною і сьогодні.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що повністю солідаризуючись із позиціями М. Козюбри, переконані, що для подолання усіх наведених вище проблем необхідно є системна і тривала робота з конституційної просвіти, основними завданнями якої є викорінення конституційного нігілізму та підвищення рівня правової культури як у пересічних громадян України, так і у посадових осіб органів публічної влади.

Така діяльність є вкрай важливою для утвердження ідей конституціоналізму та вихованню покоління громадян України у парадигмі мислення конституційних цінностей сучасного демократичного світу.

¹¹ Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 94–95.

¹² Кобрин В. С. Конституційна просвіта як спосіб консолідації української нації. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXVII звітної науково-практичної конференції (5–6 лютого 2021 р.)*.: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів. 2021. Ч. 1. С. 94–95.